

Fiaik pedig kezét nyújtottak egymásnak

Bródy Sándor és Gárdonyi Géza barátsága

2013-at a kiváló író születésének 150. fordulójára emlékezve Gárdonyi Géza Évének nyilvánították Egerben. Az ünneplésbe lelkesen bekapcsolódik az egész ország és a nagyvilág minden tájéka, ahol magyarok élnek. Az *Egri csillagok* halhatatlan alkotója természetesen megérdemli az osztatlan megbecsülést. Szeretném azonban ráirányítani a figyelmet egy másik jubilánsra is, Bródy Sándorra, aki ugyanabban az évben született Egerben, amikor Gárdonyi Agárdpusztán. Ő is eltéphetetlen szálakkal kötődött szülővárosához, ráadásul jó barátja volt Gárdonyinak.

Talán helyesebb lett volna együtt emlékezni rájuk, egyebek mellett azért is, mert a magyar irodalmi élet ellentétes pólusain helyezkedtek el: Bródy Sándor a liberális eszmék híveként és szószólójaként, Gárdonyi a konzervatívok táborában, a nemzeti és a keresztény gondolat jegyében keresett válaszokat a kor kérdéseire. Ennek ellenére szoros és életre szóló barátság fűzte össze őket. A két irányzat között ma már szinte feloldhatatlan az ellentét. Nevük összekapcsolása tehát a nemzeti megbékélést is jelképezhette és szolgálhatta volna.

Jogosulatlan és megválaszolhatatlan a kérdés, hogy melyikük volt a nagyobb. Bródy Sándor – bár életműve csúcsteljesítményekben nem oly látványosan gazdag, mint Gárdonyié – terepfölverőként, újítóként kora legjelentősebb magyar írói közé tartozott. Úttörő szerepet játszott irodalmunk modernizálásában, a Nyugat-mozgalom előkészítésében.

Ezt a legfényesebben Ady Endre illusztrálja, aki 1905-ben így méltatta érdekeit: „Utána vágattunk tűzzel, gyönyörűen, naivan Európának. Különösen a nyolcvanas években volt legerősebb a nemzeti intelligencia egy kiválasztott kis részében, mesésen szilárd az az illúzió, hogy mi már Nyugatnak élünk. Ennek a korszaknak meg kellett hoznia a szépirodalomban is a maga kifejezőjét. Ennek látjuk mi Bródy Sándort... Nagyon magyar, olyan magyar, ki bízó, hatalmas lelkével nem tudta és nem akarta ismerni azokat az árkokat, melyek küzdelmes századokban elsáncolták a magyar géniuszt a boldogan fejlődő nyugati nemzet-géniuszoktól.”

Ha Bródy Sándor nyomait keressük Egerben, irodalmi sétánkra a „Kacsapart”-ról, a szülőháztól kell elindulnunk, mely a róla elnevezett utcában áll. Izraelita vallású kereskedő apját üzletemberi tehetségének és megbízhatóságának köszönhetően becsülte a város, az érsek is, akinek a gabonáját ő kezelte. Ősei csak a városfalakon kívül, az akkor még alig lakott Kacsaparton vásárolhattak telket maguknak. A mai utcák helyén a hegyről lefolyó vizek kis patakocskákat alkotva zúdultak alá, paradicsomi életet biztosítva a kacsáknak és az itt játszó gyermekeknek egyaránt. Jóképű, tehetős ember volt Bródy Jakab, aki

elegánsan tudta egy éjszaka alatt elszórni, elkártyázni jó érzékkel megkeresett pénzét. Bohém, könnyed, fejedelmi gesztusokkal lépett át erkölcsi konvenciókat, korlátokat, mint tette azt később tizennegyediként született Sándor fia is. A legkisebb gyermeket Egerben is mindig gyöngédség, kényeztetés, elismerés vette körül.

A Kacsapart alján áll a ciszterek alapította gimnázium, ahová 1874 és 1876 között Bródy Sándor is járt. Egri időszakából talán ezek az évek hagyták benne a legmélyebb nyomokat. Önéletrajzában az első helyen említi, hogy az iskola nevelte belé az emberi méltóság és nagyság tiszteletét, oltotta szívébe „a deklínációval egy időben... a dicsvágyat is”. Onnan származó emlékei ragyognak vissza, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc az idő tájt még a résztvevők személyes élményeiből táplálkozó s a felnövekvő új nemzedékeket is magával ragadó mítosza elevenedik meg *Az egri diákok* című, 1894-ben keletkezett művében.

A regénycselekmény az 1848–49-es forradalom és szabadságharc küszöbén, 1846-ban kezdődik. Nyitó fejezetei fölédzik a korabeli egri diákéletet, a ciszterci diákok játékait és beszédmódját, bemutatják az akkori egri fő utcát, fölvilantva Tárkányi Béla alakját is. Főhőse két ciszterci diák, Szihalmi Pál és Viparina Ákos, akiket a város egyik lakója, a „madaras kofa” levélben jelentett föl, mert elloptak tőle két kolibri madarat, „amelyeket nagy költséggel hozatott külső országból”. A bűnre az vezette őket, hogy házigazdájuk haldokló felesége így sóhajtott föl néhány nappal azelőtt: „Meggyógyulnék én, ha megehetném azokat a szomszédbeli arany madarakat becsinálnak!” A két fiút eltanácsolják az iskolából. Hazaindulnak Erdélybe, Szatmárba. Kalandos útjuk végén Kossuth katonáival találkoznak, s beállnak a honvédseregbe. A mű honvéddé fogadásukkal és egy gyönyörű próféciával zárul: „Piros kalpagot kaptak mindjárt mind a ketten. Pihentek aztán egyet, s úgy mentek együtt vígan a csatába, a magyar szabadság oltalmára. Apa a fiával, tanár a tanítványával. Mert így volt ez akkor. És ha szükség lenne rá újólág, így lenne megint.”

A magyar irodalomban két regénynek a címe helyez kiemelt hangsúlyt az „egri” jelzőre, s fokozza szimbolikussá jelentését: az egyik *Az egri diákok*, a másik az *Egri csillagok*. A két címnek minden alkotóelemében párhuzamos a szerkezete. Okkal feltételezhetjük tehát, hogy a Bródy-regény címe ihlette meg Gárdonyit, amikor az *Egri csillagok* címadásán töprengett.

Az egri diákok arról tanúskodik, hogy Bródy Sándor patrióta érzéseit mindenekelőtt 1848–49 szellemi öröksége táplálta. Egy újságíró küldöttség tagjaként egyszer személyesen is fölkereste Kossuthot turini magányában.

Világképére döntő hatást gyakoroltak a cisztercita rend egri főgimnáziumában szerzett élményei is. Megnemesítette és széppé formálta a kor nagy formátumú, kiválóan képzett, keresztényi értelemben szabad szellemű paptanárai által irányított iskolai éveit, az alma mater gazdag szellemi örökségét. Magatartási és szorgalmi jegyeiből azonban látszik, hogy apjához hasonlóan nehezen tűrte az erkölcsi tilalmak által aprólékos részletességgel és következetességgel szabályozott életrendet. A cisztercita gimnázium szellemisége,

mely a szigort is szeretettel és türelemmel ötvözte, az emberi személyiség szabadságát és autonómiáját mindenkor becsben tartotta, egész életén át elkísérte.

Hite és hajlamai szerint élhette meg zsidó identitását is, soha senki nem kényszerítette őt vallása megtagadására vagy katolizálásra. Bizonyára az egeri ciszterci gimnáziumból magával vitt emlékek is szerepet játszottak abban, hogy egy 1905-ös öngyilkossági kísérlete után olyan kórházba vitette magát, ahol apácák ápolták a betegeket. Egy apácával részleteket olvastatott föl a *Bibliából*, ezzel is segítve fölépülését, újbóli önmagára találását. Megrendítő, messzire sugárzó pillanata ez életének. Emberi és alkotói komolyságát, a tisztaság, a jóság, a tökéletesség utáni vágyát illusztrálja, annak az embernek a lelkivilágára vet fényt, aki átélte a teremtett világ eredendő abszurditását, lényeg szerinti felfoghatatlanságát és megmagyarázhatatlanságát, s megbűvölte, magához vonzotta egy magasabb rendű létezés szellemi valósága is.

Eger iránti szeretete és hűsége egész életét végigkísérte. Gyermekkorában gyakran ellátogatott a várba. *Ónarckép* című, lírai pátoszú visszaemlékezése szerint elsősorban Eger falomladékai és faragott kövei ragadták magukkal. A gimnázium terasza például „tele volt szentek kőszobraival”, amelyek elnyerték a tetszését, de városszerte találkozott „fehér kőemberekkel, apostolokkal és mártírokkal, akik mosolyogtak, intettek, hittak, éltek”. A várost is „csupa kész festmény”-nek látta, ahol „omladékok, porló kőfalak” ölelték körül „az élő utcák”-at. Az egeri hegyekben „valami puha kőre” talált, amiből „tollkással is lehetett figurákat faragni”. Először a vizuális művészetekhez vonzódott, szobrász vagy festő szeretett volna lenni, csak később talált rá a saját egynemű közegére.

Az édesapa halálát követően, 1878-ban a család elhagyja Egeret. Bródy Sándor barátjával, Gárdonyival tér vissza szülővárosába. Gárdonyi 1897-ben telepedett le Egerben. Bródy nemcsak ajánlja Eger írótársának, hanem első útjára el is kíséri 1896 októberében, s a házat, ahol az *Egeri csillagok* alkotója haláláig otthonára talál, együtt választják ki. Gárdonyinak már akkor is volt egeri kötődése, hiszen az addig sokfelé nevelkedett Ziegler Géza az érseki líceumban járt tanítóképzőbe. Barátjához hasonlóan az iskolai rend és fegyelem betartása neki sem ment zökkenőmentesen. Föl-föllázadt a szabadságát korlátozó előírások ellen. Olykor kiszökött a kollégiumból, „rossz utakon járt”, ami végül odavezetett, hogy irodalmunk e jelentős alakja megbukott magyar nyelv és irodalomból. Az őt megbuktató Répássy Jánosnak később mégis szebbnél szebb dedikációkkal küldte el megjelent könyveit.

Sok közös vonás lelhető fel Bródy és Gárdonyi sorsában, alkatában, jellemében, ami sírig tartó barátságuk indítékául szolgált. Egymás iránti kölcsönös vonzalmukat ifjúkori bohémságuk, a konvenciók elleni lázadásuk alapozta meg, az irodalom és Eger szenvedélyes szeretete mélyítette el. Mindig tiszteletben tartották egymás tehetségét, identitását, döntését. Gárdonyi Géza Egerbe települ, Bródy Sándor Pesten marad, de rendszeresen találkoznak, főleg a fővárosban. Gárdonyi különösen sűrűn kereste föl barátját az I. világháború éveiben, amit bizonyára az akkori árubeszerzési nehézségek is indokoltak. A fukarságáról is elhíresült „egeri remete” általában egy ötkilós, nagy kerek házi kenyeret és

egy tábla füstölt szalonnát vitt ajándékba barátjának Egerből, aki többnyire drága és finom szivarral köszönte meg a hazai ízeket.

Barátságukról, találkozásairól, meg-megisméltődő „áruccseréikről” Krúdy Gyula mesélt csodálónak a budapesti Mélypincében, melyhez elgondolkodva fűzte hozzá: „ezek voltak az utolsó írók, akik megosztották egymással kenyertüket, szivarjukat. Jó emberek voltak, és szerették egymást.”

Kettejük kapcsolatában azonban fölfedezhetjük azt a repedést is, mely a magyar értelmiség két ága közt ma már szakadékként tátong. Bródy – mint említettük – a liberális értelmiség lázadását testesítette meg, míg Gárdonyi a keresztény erkölcs világában, a nemzeti eszmében találta meg a maga archimédeszi pontját. Ám az idő tájt a liberalizmus szó előtt még helye és pozitív csengetése volt a „nemzeti” jelzőnek, gondolatrendszerét nem hatotta át a modern szabadelvűség agresszív kozmopolitizmusa és nihilizmusa.

Sokatmondó példaként hivatkozhatunk Bródy Sándor *A szent rög* című megindító, szemünkbe könnyet csaló vallomására. Arról szól, hogy benne, a köztudottan zsidó származású és ezért is sokszor gyalázott íróban épp szentföldi utazása során támad föl ellenállhatatlan erővel a honvágy, ott tesz hitet a szülőhaza és annak népe iránti rendületlen hűségéről: „A szent földön haza gondoltam, a szent rögre. Talán bűn is ez? A világosság bölcsője mellett egyszerre csak otthon éltem a mi sötét kis zugunkban, ahol csak most kezdenek gyulladozni a gyertyák. Valóság és áhítat ideköt, de még az olajfák hegyénél is szebb nekem a Tisza füzése, a jegenyesor a felföldi falvak alján. Oh, magyar föld, oh, szent Magyarország, Jézus falujában, az égben, kitárom feléd karomat és fogvacogató vággyal gondolok reád, nem rám parancsolt hazafiságból, melyet az iskolában tanítanak, és amivel a politikusok üzérkednek, hanem ösztönszerű szenvedelemmel, amely benne van a nyárfában, amely nem hagyja átültetni magát és sindevész, ha átviszik.”

Bródy Sándor és Gárdonyi Géza kapcsolata 1918–19 után, az őszirózsás forradalom és a proletárdiktatúra bukását követően, a Horthy-rendszer első éveiben szenvedett törést. Túlzó, türelmetlen, kirekesztő ellenszenvék és vádak fogalmazódtak meg az idő tájt a hazai zsidósággal szemben, sokan őket tették felelőssé a forradalmak büneiért és mulasztásaiért, a háború elvesztéséért, Trianonért.

Ebben a helyzetben Bródy közérzete érthetően egyre rosszabbá vált, míg Gárdonyi a saját világképének a megvalósulását üdvözölte a „keresztény kurzus”-ban, holott egész lényétől és gondolkodásától idegen volt az antiszemitizmus, a nemzeti türelmetlenség és öncélúság valamennyi változata és fokozata. Utolsó éveit Z. Szalai Sándor az elbizonytalanodás és a visszahúzóódás időszakának nevezi, az egyre magányosabb és elszigeteltebb író keserűségét és kiüttalanságát érzékeli. „Néhányszor aztán – hiúságának hízelegve – az irodalom kufárjai hozzá méltatlan szerepet osztottak rá... – olvashatjuk Gárdonyiról írt monográfiájában. – Meghatódott, hogy Pintér Jenő írószámába vette. Hogy az írószövetség alelnöki tisztségével tüntették ki...”

A legbántóbb az volt, hogy a nyilvánosság előtt új pozíciójában sem állt ki azoknak az írotársainak a védelmében, akiket a forradalmak idején tanúsított magatartásuk miatt olykor tényleges ok nélkül üldöztek. Bródy deklarálta el-

lenvéleményét nevezetes, 1921 újévének napján keletkezett levelében. Barátja szemére vetette, hogy hívőként a hitetlenek cinkosává állt. Gárdonyi nem pörölt vissza, átélte és méltányolta barátja érzékenységét. Igazi szakításhoz nem vezetett tehát a kettejük között feszülő nézetkülönbség. A szakirodalom a magasba lobogtatva veti Gárdonyi szemére ennek a levélnek a tartalmát, de azt többnyire meg sem említi, hogy a konfliktus csupán átmeneti epizód volt barátságuk történetében.

Képzeletbeli sétánk a várba visz. Gárdonyi sírjánál állva érezzük a mélyen megrendült barát őszinte gyászát. Bródy Sándor betegsége miatt nem vehetett részt Gárdonyi 1922. november 1-jén megrendezett temetésén. Közös barátjukat, Setét Sándor egri ügyvédet sürgönyben kérte a következőkre: „*A becsületes föld fűvét, mezei virágjának néhány szálát tedd helyettem és nevemben koporsójára. Nevem nélkül. Szó nélkül. Én tudom és érzem, hogy mennyi fájdalmas és igaz szeretettel gondolok rá.*” Fiait megkérte, hogy vegyenek részt a temetésen. A nyitott sírnál a Bródy-fiúk összeölelkeztek a Gárdonyi-fiúkkal.

Két év múlva Bródy Sándor temetésén pedig – apjuk végakarátának megfelelően – a két Gárdonyi-fiú nyújtott kezét a budapesti Kozma utcai zsidó temetőben az öt Bródy-fiúnak, s a koporsóra dobott egy marék Egerből hozott virágot.

(Fery Antal rajza)